

KISS KATALIN

A VARJASI OLVASÓKÖR MUNKÁSSÁGA

O.K.T.V.

1984/85

Jelige: „Múltidézés”

Vázlat

1. Az olvasómozgalom rövid áttekintése a dualizmusig.
2. A dualista állam hatása az olvasókörökre.
3. A népi olvasókörök kialakulásának gazdasági, társadalmi háttere az Alföldön.
4. A Varjasi kör alakulásának körülményei.
5. Kultúrális szerep.
6. Gazdasági szerep.
7. Politikai-közösségi szerep.
8. Felszabadulás után története.

Az olvasómozgalom rövid áttekintése a dualizmusig /1./

II. József az egységes államhatalom megeremtése érdekében először a katolikus egyház hatalmi és ideológiai befolyását igyekezett megtörni, illetve az államérdekek szolgálatába állítani. Először a katolikus egyház pápai irányítására terjesztette ki az állami ellenőrzést, majd a „placetum régium” ismételt megerősítése után (1781. március) még a tisztán dogmatikus tartalmú pápai bullákat is csak az uralkodó jóváhagyásával lehetett kihirdetni. Nem sokkal ezután kiadott egy cenzúra rendeletet, miszerint a katolikus egyház hatalmát ideológiai téren is megszüntette. (1781. június). A cenzúra ügyeket, melyeket 1763-tól a helytartó tanács helyett az esztergomi érsekség intézett – elvette a katolikus főpapságtól és a Bécsi Könyvvizsgáló Bizottság élére ifjabb Van Sweitent állította, akiről közismert volt, hogy a felvilágosítás híve.

Ezzel a rendelettel támogatta a felvilágosodás irodalmának, és természettudományos munkáinak magyarországi megjelenését. A tiltott könyvek száma a minimálisra csökkent. Ennek a rendeletnek köszönhető, hogy hazánkban is föllendült a kölcsönkönyv kiadás. Egyre-másra alakultak az olvasó kabinetek (Lesekabinet) melyek a kölcsön könyvtárakat és az olvasóklubokat egyesítették. Nem kellett sok időnek eltelni ahhoz, hogy ezek az értelmiség találkozóhelyeivé, viták fórumaivá váljanak.

Az 1790-es évek elején az abszolutikus kormányzási módszerek kerültek előtérbe: bővül a titkos rendőrség, a cenzúra megszilárdul, természetesen kikerül, Van Sweiten kezéből. Az ok: A francia forradalom balra tolódása. A fizetett besúgók sorra megteszik jelentéseiket a különböző szervezetekben, körökben működő értelmiségiekről.

1793-ban egy besúgó följelenti a magukat „műveltek társaságának” nevező budai olvasókört, melyet többek között Hajnóczy, Berzeviczy, Szentmarjay és Verseggy alapított. A feljelentés szerint, ami itt elhangzott veszélyes volt „az uralkodó jogaira, és az ország alkotmányára”.

I. Ferenc további uralkodása idején az abszolutista kormányzat minden szó-, sajtó-, gondolat – és politikai szabadságot elnyomott, igyekezett kiirtani a felvilágosodás valamennyi elemét. Nemcsak a felvilágosodás íróinak, filozófusainak munkái, de tiltott olvasmányá vált Goethe, Lessing, Schiller valamennyi műve. Ezek után természetes, hogy a könyvtárak, olvasótermek bezártak. Ismételt fellendülésüknek az 1840-es évek végén lehetünk tanúi, amikor Európa szerte forradalmi hangulat volt az uralkodó.

A reformkorban megnőtt a politikai érdeklődés a köznép körében is. A nyomtatott könyv és a sajtó anyag elért olyan mennyiséget, hogy a kis falvakba is eljutott. A hétköznapi élet a politika mindenkit érdekelt, de könyvgyűjtés sokba került. Ezekre az anyag tényezőkre vezethetők vissza a kaszinók olvasókörök. Emellett erős közösségbe való tarozás igényét fejezi ki. A 30-as, 40-es években sok kaszinó alakult, az olvasókörök száma a kiegyezés után nő meg. Az iparosok asztaltársaságaira emlékeztető olvasóegyletekre építette Asztalos János kecskeméti ügyvéd a Demokrata Körök mozgalmát is, melyek gyorsan terjedtek 1867-68 telén az Alföldön.

A dualista állam hatása az olvasókörökre

A dualista állam szerkezetének tervezése idején az egyesületekről külön törvény nem született. Az 1868/XLIV-es nemzetiségi törvény 26. §-a mondta ki az egyesületi szabadságot, amely minden nemzetiségű honpolgárra vonatkozott, egyetlen megkötéssel: „az állam törvényszabta felügyelete alatt” működjenek a nyelv, a művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítását szolgáló egyesületek. /2/

Az első egyesületekre vonatkozó rendelet 1873-ban született. A kiegyezés után a közművelődési egyesületek száma hirtelen megnövekedett. Az állam a „törvényszabta keretek” fenntartására a körök figyelemmel kísérésére adminisztrációs ellenőrzését is elrendelte. A megyéktől ezentúl félévenként jegyzéket kért az egyesületek alakulásáról.

Az 1394/1873. sz. m. kir. BM körrendelet a bejelentés nélküli szabálytalanul működő körök felelősségre vonásáról intézkedik, ami a megyei törvényhatóságok hatáskörébe tartozott.

Ugyanezt mondta ki, de erélyesebb hangon a 773/1874. sz. körrendelet is. Az állam igen nagy polgári szabadságjogot adott, azáltal, hogy bárki, bárhol egyesületet alakíthatott, hiszen az állandó ellenőrzést nem lehetett biztosítani. Ezért minden lépésüket folyamatosan figyeltette. „...az állam életére oly lényeges befolyást gyakorló társulási mozgalom nemcsak helyi, vidéki hatóságok által kellőleg felügyeltessék, hanem annak gondos megfigyelése az állam kormányára... és fejlődése előmozdítása céljából lehetővé tétessék.”

1875-ben az 1508. sz. BM körrendelettel megszületett az egyesületeket részletező szabály is.

Lényege: - sorra veszi az egyesületalakítás formai velejárót: alapszabály, szerkezetét, betérjesztési módját.

felhívja a figyelmet, hogy csak az alapszabályban jóváhagyott cél szerint folytassák tevékenységüket.

„Külön szabállyal kell alakítani: politikai, humanisztikus nyereszkeskedési közművelődési és [...] Az előrelátás jogos volt, hiszen [...] ni politikai életben való részévé [...] ben is, ami annak tulajdonképpen [...] Ez a rendelet több lényeges korl[...] egyesületekre is. /3/

A népi olvasókörök kialakulásának gazdasági, társadalmi háttere /4/

A XIX. század utolsó harmadában a parasztság gyorsan szaporodott, de a földje – az úrbérrendezés miatt – tovább aprózódik. A gyors ütemben fejlődő kapitalizmus egy nagyarányú demográfiai hullámzást idézett elő.

Általános jelenség, hogy kisparasztkok törpebirtokossá válnak, a hajdani törpebirtokosok pedig földnélküli mezőgazdasági munkásként kénytelenek dolgozni.

1890-ben 5,5 millió paraszt közül 3,5 millió agrárproletár. Legjellegzetesebben az Alföldön zajlottak le a folyamatok. Itt két különböző típus keveredett egymással.

1.) Viszonylag fejlett tőkés nagybirtok és széles határú parasztvárosok, nagyközségek érintkezése.

Eredete: török hódoltság alatti, utáni település, birtokviszony. Az alföldi parasztvárosok lakossága erősen differenciált volt, a felbomlás a század 2. felében

gyorsan folyt le. A határ nagy részét birtokló módos gazdák szilárdan tartották kezükben a földet, kevés bérmunkást alkalmaztak, így a mezővárosokban, úriás falvakban feltorlódott agrárproletárok nemcsak földet nem birtokoltak, de rendszeres munkájuk sem volt.

- 2.) A török kiűzése után bőkezűen eladományozott latifundiumnak környékén alapított telepes községek a XIX. század folyamán több ezres lélekszámú, de határ nélküli, vagy szűk határu nagyközségekké fejlődtek s a latifundiumok közé ékelődtek. Sem terjeszkedni, sem a gépesített gabonatermő uradalmakon kínálkozó csökkent keresetből megélni nem tudtak. Itt is nyomorgott egy csomó ember.

Legjellegzetesebben a Viharsarokban érintkezett egymással a két típus. Itt keveredtek a nagyhatáru paraszti mezővadások, nagyközségek. /Békéscsaba, Mezőberény, Tótkomlós) a latifundiumoktól fojtogatott földtelen telepes községekkel /Nagyszénás, Csorvás, Kondoros, Újkígyós, Doboz, Kétegyháza, Gyoma és Endrőd/.

A Viharsarokban élő emberek százados forradalmi hagyományokra tekintenek vissza. „48” emléke a népi földosztó hagyományokkal és értelmezésekkel élt itt tovább. Koncentrált tömegben dolgozott és keverődött itt a nép. Kedvezett a szervezkedésnek a sajátságos településforma is:

Az agrárviszonyok között ritka magas fokú koncentráció, és megkönnyítette a városok belső élete, mely szabadabb állami szervek ellenőrzésétől mentesebb volt.

A falusi nép a szocializmust az ipari munkásság révén ismerte meg. A közvetítő helyi kisiparosok, iparos – segédek voltak, akik már olvasták a szocialista sajtót. Terjesztők voltak még a falujukba visszatért kubikusok, akik országjárás közben ipari munkásokkal jöttek össze, s hallottak egy s mást.

„Szocialista munkások, kubikusok szervezték meg az olvasóköroket, munkásköroket, az alföldi szocialista mozgalom melegágyait.”

Természetesen az alföldi olvasókörok közül sem mindegyik volt ilyen „szocialista jellegű”. A régebbi keletűek közül találunk ugyan néhányat, amelyik később lett azzá, de a legtöbb megmaradt eredeti célkitűzése mellett.

Összesített adatok csak az 1835-1914 közötti időszakra találunk Békés megyéről.

Ez idő alatt a megyében 150 db olvasókör és kaszinó alakult, ebből 3 Gyomán, 7 Endrődön.

1. Gyoma	Központi Kaszinó	(1861)
2. Gyoma	Polgári Olvasókör (alsó részi)	(1869)
3. Gyoma	Fegyvernek-részi 48-as kör	(1891)
1. Endrőd	Olvasó egylet	(1864)
2. Endrőd	Népkör	(1870)
3. Endrőd	Katolikus polgári társulat	(1871)
4. Endrőd	/Kondoros/ Polgári Olvasókör	(1892)
5. Endrőd	/Öregszőlő/ Római. kath. Olvasókör	(1892)
6. Endrőd	Központi Olvasókör	(1893)
7. Endrőd	/Kondoros/ Tanyai Olvasókör	(1895)

X Olvasókörök

1. csejti
2. varjasi
3. négy varjasi
4. ucsfalvasi
5. kunyagi
6. peresi
7. öregkálai
8. ugari
9. decsparkomai
10. polgárhalmi

() Természet iskolák

1. Sima
2. Farkas

Δ Iskolák iskolák

1. csejti
2. Simaberek
3. Polgárhalmi

~ folyó, holtfolyó

+++ erdőterület

--- határ 1946-ban

..... községhatár a török pusztítás előtt

○ település a török dúlás előtt

⊕ határ

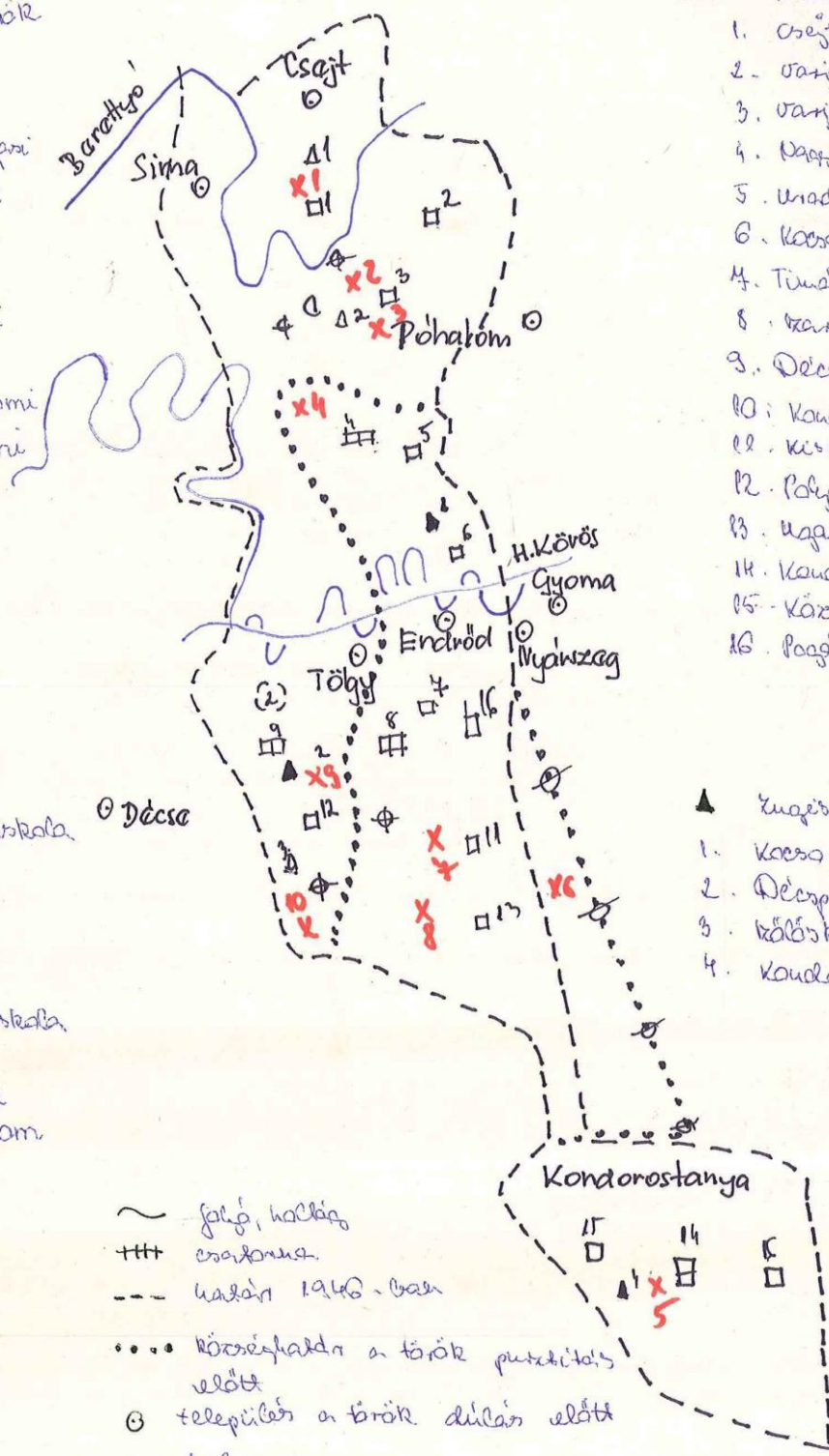
⊖ határvonal

□ □ Külterületi iskolák

1. csejti
2. varjas / új /
3. varjas / régi /
4. ucsfalvas
5. unodalmai
6. kocsorhegy
7. Tündér iskola
8. kassanyi uti
9. Decsparkom
10. Kondoros uti
11. Kispécs / Csiki /
12. Polgárhalmi
13. ugar
14. Kondorostanya
15. Kőrösgeget
16. Pogány - iskola

▲ Kőrös-kálai

1. kocsorhegy
2. Decsparkom
3. községhatár
4. Kondorostanya



A Varjasi olvasókör megalakulásának körülményei

Az Endrőd környéki tanyavilág nagyon jelentős volt. Még 1935-ben is a 15 ezer lakosú község kétharmad része tanyán élt. /5/ A déli rész sűrűbben lakott, mert az volt a jobb föld, míg az északi területen – amit „Túl a Körösönnek” hívtak – kevesebben éltek. E terület olvasóköreinek kialakulása századunk első negyedére esett. Ekkora osztották fel ugyanis a Wodianer-birtokokat és el kellett, hogy teljen egy bizonyos idő, amíg a tanyai élet beindult ezeken a fölparcellázott földeken. Itt is jelentkezett a közösségi élet igénye. Az érdeklődőbb, értelmesebb tanyasiak vetették fel az ilyen körök gondolatát, fogtak a megvalósításhoz. A térképen látszik, hogy a legtöbb olvasókör az iskola környékén alakul, először ugyanis az iskola helyiségeit használták fel, itt tartották gyűléseiket.

A Kocsorhegyi Kaszinó például egész működése alatt az iskola egyik termét használta föl esténként, délutánonként rendezvényei megtartására.

A Nagylaposi Kaszinóban pedig a nagyteremben gyerekeket tanítottak, akik nem járhattak az uradalmi iskolába, mert nem ott dolgoztak a szüleik. Kb. 4 évig amíg épülete föl nem épült itt működött a községi iskola.

A legtöbb kaszinókra, olvasókörre az volt tehát a jellemző, hogy csak egy bizonyos ideig használták az iskolai termeket és végül felépítették a saját „olvasókörüket”. Így volt ez a Varjasi körben is. A tagok összeadtak egy bizonyos mennyiségű búzát, ebből megvásárolták az építőanyag egy részét. Az „Endrőd Körösön-túli Gazdasági Népház” az építkezésre 4975 pengő államsegélyt is kapott. A miniszteri leirat értelmében több feltételnek eleget kellett tenniük, hogy ezt megkapják. Ezek közül a jegyzőkönyvben /6/ a 4. pontot emelik ki, mint különösen fontosat: „a nyújtandó államsegély 1. helyen telekkönyvileg betáblázva biztosítandó az állam részére. Elidegenítés esetén vagy betáblázásnak a mindenkori Földművelődésügyi Miniszter előzetes beleegyezése nélkül helye nincs!”

Megkapták a kezelési szabályzatot is, miszerint egy 12 tagú intézőbizottságot kell választaniuk, az ügyek további intézésére. A következő lépés az volt, hogy részvényeket vásároltak /30 pengő/. Ez azután apáról fiúra szállhatott. A kézimunka és a termény is beszámított a „részvénybe”. Pl. a vályogot Varjú József rigalyosi földjén vetették ki. Többen ajánlották fel ingyen telket. Szavazás útján választották ki a megfelelőt. Az adományozó Fekécs Ignác nevét megörökítették a jegyzőkönyvben, később tiszteletbeli díszelnökké választották.

A részvényesek a továbbiakban a legfontosabb emberek szerepét töltötték be. A 46 alapító nevét megörökítették jegyzőkönyvben. A továbbiakban csak nekik volt szavazati joguk. A „nem részvényesekre” ezt nem terjesztették ki, ők semmilyen dologba nem szólhattak bele, holott már az alakuló nagyülésen is kérvényezik jogaik kiterjesztését, de az elnök azt sem engedte meg, hogy a 12 tagú választmányba bekerüljön egy közülük.

Az épületben egy nagy kb. 10 x 5-ös helyiség szolgált a bálak helyszínéül, itt bonyolítottak le színházi előadásokat, ez volt a kártya- és a biliárd terem is. Egy kisebb szobában – bálak alkalmával – borkimérés volt.

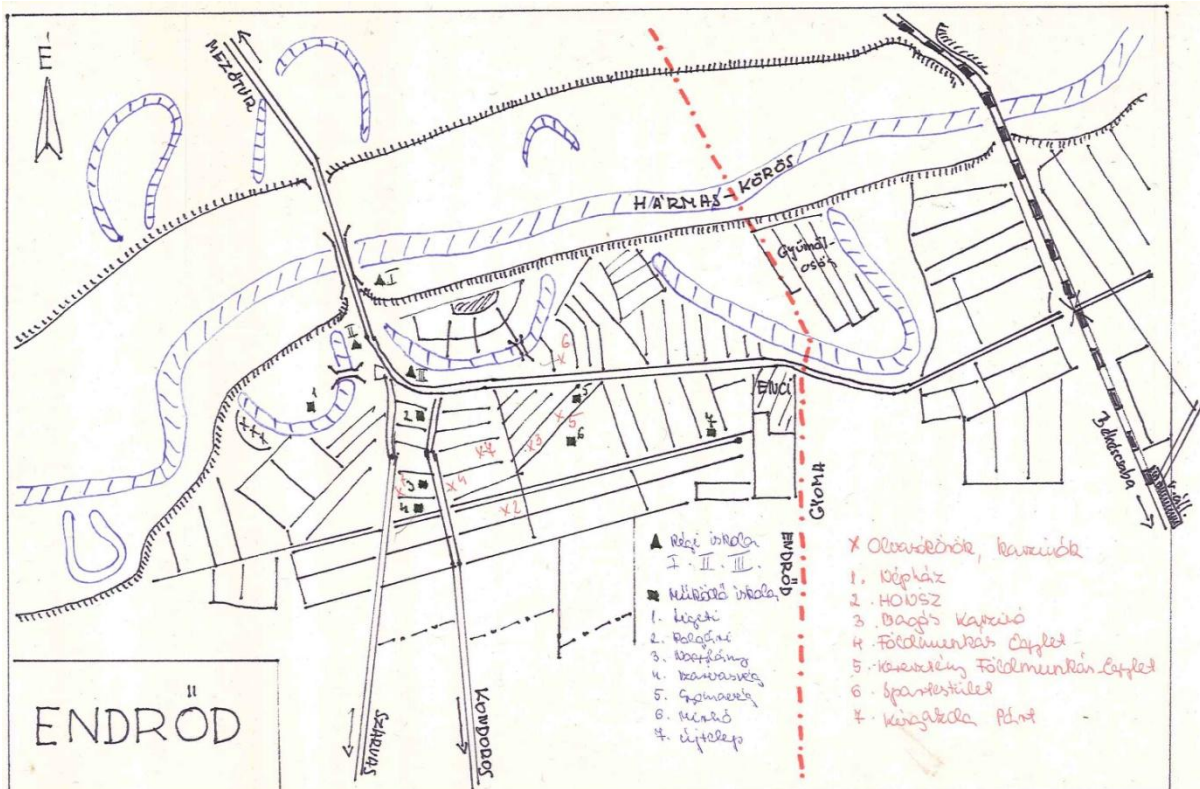
Az épülethez tartozott egy kis lakás is, ahol a „szolga” lakott. Általában olyan emberek vállalták ezt az állást, akiknek nem volt saját tanyájuk, és bizonyos pénz – illetve termény juttatásáért rendben tartották a Népházat.

A jegyzőkönyv első ízben az 1929. szeptember 8-i gyűlésen szól a „szolgáról”, aki bére javítását kérelmezte, de csak a pénzbeli fizetését emelték meg 25 pengőről 30-ra. A későbbiekben a rá vonatkozó említés csak annyi, hogy meg vannak elégedve a munkájával és egyszer az egyik betegsége miatt kéri a felmentését.

Jóval később 1940-ben szinte a teljes félévi közgyűlést neki szentelik. Az előző évben megkérelmezett italmérsi jogot ugyanis állítólag az ő büntetése miatt nem kapta meg a Népház. Az ügyet azzal zárják le, hogy egy új tagot Fekécs Ignácot bízzák meg az italmérsi jog megszervezésével, és ha a „szolga ideje lejárt” el fogják bocsájtani.

A jegyzőkönyvből megtudhatjuk, hogy évente tisztújító közgyűlést tartanak. Amíg a választás folyt, a korelnök vette át az irányítást. Egyébként nagyon adtak a formaságokra. Előfordult olyan is, hogy néhány nap múlva a teljes vezetőséget leváltották, pontosabban a vezetőség egyhangúlag lemondott, mert a választás nem felelt meg a kezelési szabályzatnak. A félévi, negyedévi közgyűlésen általában gazdasági ügyeikről számoltak be, itt mondták el problémáikat. Legtöbb esetben ez is a pénzzel függöt össze. A biliárdnak és a kártyának ugyanis „nagy hitele” volt. Egy-egy partiért fizetniük kellett. A vezetőség a nagy adósságokra való tekintettel sokszor próbálkozott azzal, hogy megemeli ezek használati díját, de ezt a tagság legtöbbször nem fogadta el. /A kártyapénz személyenként 2 fillér, a biliárd pénz 15-35 fillér között mozgott/. Még a fizetés sem ment rendesen ellenőrt kellett választaniuk. Pedig adósságuk volt bőven, amikor hozzákezdtek az építkezéshez 6500 pengő alaptőkéjük volt, és a legalacsonyabb költségvetés 7597 pengő. A hiányzó összeget a tagdíj egész évi beszédésével szerették volna pótolni. Amikor az építkezési adósság 700 pengőre csökkent, az elnök javaslatára egyenlő részekre kiosztották a tagok között. A részvényesek csak úgy fogadták el, ha bizonyos ideig nem kell tagdíjat fizetniük.

A későbbi adósságaikat is legtöbbször hasonló módon igyekeztek megoldani, általában kevés sikerrel. A tagság nem nagyon lelkesedett a tagdíj és a biliárd pénz emeléséért.



Kulturális szerepe

A kör Csernus Mihály /6/ plébános jóvoltából a Népház felépülése előtt egy 135 kötetes könyvtárhoz jutott. Az 1929. évi május 12-i rendkívüli közgyűlésen a következőket ismerteti az elnök:

„Nagy Méltóságú Földművelésügyi Miniszter Úrtól 107 kötet könyvet kapott a Népház ajándékba, kezelési szabályzattal együtt”. A könyvek között mezőgazdasági és szépirodalmi is akad.

A kör könyvtárosa a Központi könyvtártól vándorkönyvtár formájában több 100 kötetet kapott, amit időről-időre felújítottak. A könyvek használati, kölcsönadási díja egy évre 1 pengő volt. Ezt az összeget könyvjavításra, bekötésre használták fel. A tagok közül van, aki itt hallotta először Jókai és Mikszáth nevét. A falusi és tanyasi emberik itt jutottak először könyvekhez, újságokhoz. Sokan közülük olvasni sem tudtak. Egy-két jó olvasó segítségével ismerkedtek meg aztán az „írott világgal”.

A gyomai Felsőrészi Kaszinó egy jómódú parasztgazda /7/ Lukács László /82 éves/ elmondta, hogy körükben nagyon sok szépirodalmi mű volt, s ő Jókai szinte minden művét elolvasta.

Már az első gyűlések egyikén megszavazták, hogy milyen újságot járassanak. Először a Pesti Hírlap, Körös Vidék mellett döntenek. Később a Független Kisgazda, Hármas Körös és a Néplap is felkerül a listára. Közben még megrendelik a Magyar falu és Békés megye című újságot is. Az újságolvasás zavartalan élvezete végett az 1937. évi XII. 29-i gyűlésen Giricz Benedek javaslatára 7 és 8 óra között felfüggesztik a kártyázást.

A kulturális tevékenységek között népszerűek voltak az un. Szabad Művelődési esték. Ekkor különböző témájú előadásokat hallgattak a tanítók, népművelők szájából. Történelmi, földrajzi, egészségügyi téma egyaránt szerepelt a kívánságok között.

Amikor beköszöntött az ősz, forgalmasabbak lettek a kaszinók, olvasóköri körök, melyek tevékenysége leginkább szombat vasárnapra korlátozódott. Egy-egy izgalmas kártyaparti sokszor hajnalig is ott tartotta az embereket. Márton Gábor mesélte – aki a csejti iskolában tanított és a kör könyvtárosa volt –, hogy nagyon szerettek a peszer, az ulti vagy más játék közötti szünetben a régi idők szokásairól, eseményeiről beszélni. Nagyon sok balladát, mesét gyűjtött össze Márton Gábor.

Ezek közül idézek fel néhányat:

Legelész a juhóm a varnyai gyepen,
juhász módra élem fiatal életem.
Ókor betérülök Simán a csárdába
Bor mellett gondolok endrődi babámra.

Híves idő fújja hosszú szőrű subám
Mellém bújuk fázón csapzott puli kutyám
Eredj puli odább, nincs mellettem helyed
Szép szeretőm utána szívem kesereg.

Bíró uram! Panasz van a számon
Három lovas betyár a határon
Jószágunkat kedvére prédálja,
Még a kamrát, bort is megdézsmálja.

Turi vásárban jártam a nyáron.
Ott halottam leveles mindhárom.
Díjat tűzött Heves a fejükre
Senki nem mer menni ellenekre.

Fődi Bandi cudar csikós bojtár.
Tur városa a nyoma után jár.
Úgy eltűnt a pusztába, nádba,
Sohse lelnek pandurok nyomára.

Török Samu gonosz cimborája
Az hírlik, hogy kontyosok fajtája.
Ősi messze úzve keseregnek
De nem tudunk ártani ennek.

Petró Józsi a harmadik fattyú –
Csaplárosné azután bolondu.
Ingyen iszik Simán a csárdában,
Pedig álnok, van tucat babája.

Kun kapitány is kergette őket.
Bejárták a környező mezőket.
Nem volt nyomuk bármerre is jártak.
Tíz ökör tűnt el Gyomán már másnap.

Ökrös gazda vérbe fagyva maradt.
Bőszülten tört ellenük a harag.
Mindhármukat Bala száján érték
Kettő ott is lelte gonosz végét.

Petró Jóska elfutott előlük.
Végüs csaknem menekület meg tőlük.
Csaplárosné okozta a vesztét,
Nála élte utolsó víg estéjét.

Viszik Petrót nehéz vásra verve.
Kitódula népség a jóhírre.
Üssed, vágjad, ne kíméld a bestét,
Pokol tüze égessen a testét!

Alig él mán, mikor Gyulán járnak,
Könnyű dóga lesz most a foglárnak.
Szó helyett a szájából vér buggyan.
Dutyijában ugy találják holtan.

Keserű a kenyér, mi jut vacsorára,
Sós verejtékem és könnyem csorog rája.
Még a nap se jött fel, mikor talpon voltam,
Ruhámat, bőrömet harmatban áztattam.

Leánytársaimmal főzök vacsorára:
Tarhonya meg laska vagy betyáros járja.
Az avas szalonna megolvad a napon,
majd kifordul számból, amikor bekapom.

Mikor zivatar jön, bőrünkig elázunk.
Tűző, forró napon alig bír a lábunk.
Este a vályúnál hideg vízzel mosdunk.
Hodályban, istálló állásán ágyunk.

Keserű sors, anyám, ez a summás élet,
Csak az isten tudja mikor ér majd véget.
Mikor talállok rá én a boldogságra,
Mikor lesz a szegény a maga gazdája.

/Summásdal/

Az olvasókörök tevékenysége egy másik téren is kiemelkedő volt. Ők indították el a tanyasi színjátszást. A Népházban is voltak előadások. Főleg a népi színműveknek volt nagy sikere, mivel ezt a tanyák népe megértette, hisz róla, nekik szólt.

Minden egyes olvasókör, népház színjátszó csoportjából nagyfokú igényes munkát követelt az tény, hogy az egész környék előtt fognak vizsgázni.

Rácz Lajos /9/ emlékirataiban beszámol körük ilyen irányú tevékenységéről. Az általa írt és betanított darabban, melynek címe: „Tévesztőben választanak” a tanyavilág összes Népházát és a szomszédos falvakat is bejárta. Ő említi meg többek között azt is, hogy sokszor előfordult a téli időszakban, amikor fűtőanyagra lett volna szükségük, a község vezetői – hiába kérték őket - nem biztosították a fát, mondván, hogy ugráljanak, ha fáznak vagy kérjenek a szüleiktől. Erre ők felkerekedtek és éjjel az uradalom erdeiből egész kocsiderékra valót fuvaroztak haza. Az egyik szereplő dolga ez után a volt, hogy a tűzre vigyázzon.

A színi előadásokat legtöbbször vacsorákkal, bálakkal kötötték össze. Az egész tanyavilág megmozdult egy ilyen hírre. Felkerekedtek 4-5 km-ről is, és eljöttek fiukat, lányukat megnézni, akik rendszerint két „versben” délután és este is játszottak, a nagy érdeklődésre való tekintettel.

A tanyai színjátszásnak a rádió, a televízió elterjedése vetett végett. Amikor ezek faluhelyre, tanyára is eljutottak, a „színészek” és a közönség is szívesebben üldögélt előttük.

De társas vacsorákat, bálakat különböző mulatságokat rendeztek külön is. Alkalmat adtak erre az ünnepek, a szüret, a farsang, de a tagok kérésére is megtartottak egyet-egyét. Szabályos belépti díjat szedtek, s a bevétel a kör kasszájába került. Ilyenkor italmérési jogot váltottak ki, s a szolgálta vagy más kijelölt személy bizonyos százalékért végezte az árusítást. Nagyon szívesen jártak ide az emberek, főleg a fiatalok. Legtöbbször a zenét is ők szolgáltatták, sőt a csejti körben még a hegedűt is maguk készítették.

Beszéltem olyan idős nénikkel, akik elmondták, hogy annak idején ők bizony a környék minden báljában táncoltak. Egyedül a gyomai Felsőrészi Kaszinóban kellett meghívó. Idejártak a módosabb parasztgazdák, akiknek legalább 50 hold földjük volt, s nem szívesen mulatoztak együtt a szegényebbekkel.

Néha előfordult, hogy történt egy-két nemkívánatos eset. A jegyzőkönyv a következőt említi, az 1935. áprilisi gyűlésen: „Az elnök bejelenti, hogy március 15-én a Nemzeti Ünnap tiszteletére tartódott egy társas vacsora, mely alkalommal Kovács Imre és társai engedély nélkül bort vittek el. Ezért a vezetőség tőlük 10 pengő kártérítést kér, és ebben megemlíti, hogy Kovács Imre és társai 5 pengő kártérítést ajánlottak.

A közgyűlés Kovács Imre és társai ajánlatát elfogadja.

Gazdasági szerep

Nem minden olvasókörre volt egyformán jellemző, hogy különböző téren /gazdasági, kulturális, politikai/ is tevékenykedett. Sok már az alapszabályban lerögzítette, hogy mivel szándékozik, és mivel nem szándékozik foglalkozni. Abból a szempontból, hogy milyen mértékben és hogyan végezték gazdasági munkát, a környéken három típusú csoportosulás figyelhető meg.

- I. Nem gazdasági céllal alakultak, de később kisebb-nagyobb gazdasági irányú tevékenységük is van, s ez fokozatosan nő. Ilyen a már említett Rácz Lajos-féle olvasókör. Politikával, irodalommal, művelődéssel, közéleti problémákkal foglalkoznak. Kezdetben csak a petróleumot, káposztát, burgonyát vásárolják közösen, majd 1935-ben bérbe veszik az 1100 holdas Huszár László – féle birtokot s közös erővel művelik. Nagyon sok nehézséggel kell megküzdeni. Sokakat elriaszt a nagy felelősség. Még az elnök is csak hosszas rábeszélésre megy bele a dologba. Akik azonban mellette voltak nem bánták meg a dolgot, mert már az első év végén nyereséges lett a vállalkozásuk.

1938-ban a birtokot a gazdája el akarja adni nagy pénzért, de végül is sikerül neki megszerezni kedvezményrel a Földhivatalon keresztül 25 évre törlesztéssel. Ezután gyors fejlődés jellemző rájuk egyre nagyobb értékű beruházásokkal. A felszabadulás után TSZ-é alakultak.

- II. A második típusba azokat az olvasóköröket sorolnám, amelyek viszonylag fiatalok, a felszabadulás után keletkeztek, s már eredetileg is gazdasági munka – pontosabban a TSZ-é válás volt a céljuk.

Ilyen a Keselyősi olvasókör, mely 1945-ben alakult a Tessedik-sor tanyáinak gazdáiból. /10/

Elindítójuk Putnoki József és Kovács Lajos kezdeményezésére indult be az egész. Kovács Lajos hallotta a rádióban a holland termelőségvetkezetekről, azok hatékonyságáról, és ennek példájára ők is szerettek volna létrehozni egy ehhez hasonlót. Amikor 40-42 tag összejött, elkezdtek ismerkedni – különböző előadások, könyvek segítségével - a téészesítés alapjaival.

Közben szórakozta, beszélgettek is.

Amikor arra került a sor, hogy szavazásra vitték a dolgot, már nem támogatta egységesen mindenki, csak 22-en. Először egyes típusú TSZCS-vé alakultak, s 7 évig így dolgoztak. 1950-ben vették meg első gépüket, egy MÁVAG traktort, s most már ez is belesegített a 600 egynehány hold megművelésében.

Amikor a TSZ-é nőtték ki magukat, a megyétől akartak vezetőt hozni nekik, de végülis sikerült elérniük, hogy továbbra is az általuk választott elnök és vezetőség állt az élükön. 1972 óta a Győzelem TSZ elnöke Gellai Imre.

- III. Sajátos típust alkot az Endrőd Körösön Túli Gazdasági Népház. Már a korábbiakban is említettem, hogy meglehetősen sok adósságuk volt az építkezés miatt. Ezt a következőképpen igyekeztek enyhíteni: nagy tételben káposztát, burgonyát, petróleumot vásárolnak föl, s kis adagokban, néhány fillérrel többért adják tovább. Ezzel kapcsolatban egy hosszan elnyúló, kellemetlen ügyet is tartalmaz a jegyzőkönyv. /11/:

„Elnök bejelenti, hogy választmányi gyűlés feladata egyszer már végett vetni a gyanúsítgatásoknak, mikkel 1929. évi krumpli és káposzta behozatal kezelőit vádolják. Azért hívatta egybe a kezelőket, hogy a választmány előtt számoljanak el. A választmány tagjai pedig állapítsák meg 1. történt-e tévedés, 2. mekkora a hiányzó összeg? 3. mi legyen a további eljárás?

„Varjú Elek előadja, hogy ő csak a káposzta elszámolását ismeri. Felelősséget nem vállalhat az elszámolásért sem, mert bár 210 q káposzta lett véve annyi kimérve nem lett. Észrevett azonban 42 pengő hiányt, s ezt azonnal jelentette Kovács Sándor, Szabó Frigyes, Rác Lajos, Rófusz Mihály és Varjú Ferencnek. Intézkedés azonban nem történt.”

„Varjú Ferenc az első krumpli behozatalánál elismeri, hogy közreműködött. A pénzt azonban nem kezelte. 30 pengő hiányt észlelt, amit azonnal jelentett, intézkedés azonban nem történt.”

„Az elnök Kovács Sándornak adja át a szót, aki kijelenti, hogy hamarabb nem merték az ügyet gyűlés elő hozni, mert féltek, hogy az egyesületet büntetik meg,

amiért az egyesület javára, ez úton akartak pénzt teremteni a váltós adósságok törlesztésére. A főszolgabíró úr kijelentette, hogy ez, ha a nyereség tényleg befolyik a Népház pénztárába, nem büntetendő cselekmény.”

„Elnök bejelenti a 117 pengő 30 fillér hiánynak a megállapítását. Felszólítja Varjú Elek, Varjú Ferenc, Kovács Sándor és Rófusz Mihályt, mint érdekelteket a hiány megtérítésére.”

„Rófusz Mihály előadja, hogy ő nem hibás, mint a társai. Hajlandó azonban... 20 pengő kártérítést fizetni, ha ugyanily összeg befizetését vállalja három társa is.

„Varjú Ferenc és Varjú Elek kijelentik, hogy semmiféle összeg lefizetésére nem vállalkoznak.”

„Bula Lajos szerint a kezelőket fel kell szólítani a hiány azonnali befizetésére, ha ezt nem teszik, peres úton kell a hiányt behajtani.”

„Elnök tehát kijelenti, hogy Varjú Elek gondnokot gondnoki tisztségétől, Kovács Sándor és Rófusz Mihályt választmányi tag tisztségétől a főszolgabíró úr döntéséig, illetve a kár megtérítéséig a közgyűlés felfüggesztette.”

Gazdasági téren is tovább képezték magukat, az úgynevezett Ezüstkalászos tanfolyamon. /Volt Aranykalászos is, de ilyet a tárgyalt olvasóköri körben nem tartottak./ Jónévű mezőgazdasági előadótól hallgattak előadásokat a belterjes gazdálkodásról, a korszerű állattenyésztésről. A tanfolyam végén oklevelet kaptak.

Csejten söprűkötés /cirok söprű és vessző söprű/ és kosárfonás is sorra került. /kosár, kas, háti kas, kocsi oldalkas/. /12/

A községben megtartott „publikáció” anyagát a tanyai körökben is eljuttatták. Itt szerezhettek tudomást az ott élő emberek, hogy különböző szükségleteik kielégítésére milyen lehetőség kínálkozik.

Itt hirdettek eladásra földet, tanyát, jószágot, takarmányt, felnevelést. Feladhattak hirdetést, mely eladáshoz, vagy vásárláshoz segítette őket.

Politikai, közösségi tevékenység

Végigtekintve az olvasómozgalom történetén, láthatjuk, hogy a körök túlnyomó többségében a haladás, az új eszmék mellett foglaltak állást. Az első részben próbáltam

bemutatni, hogy az állam hogyan, milyen törvényekkel igyekezett ezeket megtörni, visszaszorítani. Az idők folyamán ez az ellenőrzés csak szigorodott. Nemegyszer előfordult, hogy a „gyanúsabb körökbe” spicliket, besúgókat építettek be, akik jelentései nyomán sokat megfigyelés alá vettek, tagjaik közül nem egyet letartóztattak és sokszor még a kört is bezárták. A község vezetői, irányítói erős kézzel vigyáztak „a politikai erkölcsökre”.

A fennálló hatalom mindig számíthatott rá, hogy az ilyen helyeken érdekeik ellen fognak munkálkodni vagy legalábbis gondolkodni. Több helyi körökben beszélhetünk ilyesmiről. A Varjasi Olvasókör helyett – ahol a jegyzőkönyv és a tanuk nem emlegetik jellemző példaként a politikai tevékenységet – érdemesebb az öregszőlői kört megemlíteni. Erről a településről már az 1700-as évekből van feljegyzés „szöllők” néven. Nagyon szegényen éltek az itt lakó emberek, viskószerű kis épületekben, kubikus munkával keresve kenyerüket. Létrehoztak egy olvasókört, amely a környéken elsőként ismerkedett meg a szocialista eszmékkel, gondolatokkal. A még ma is élő Hunya István tevékeny vezetője volt ennek. 1921. április 7-én alakult meg a Földmunkás Szövetség Endrőd – Öregszőlői csoport, aminek ő lett az elnöke. Későbbi munkája során letartóztatták, illegalitásba kellett vonulnia, évekig Moszkvában élt. Hazatérve a Dózsa Népe című hetilap főszerkesztőjeként dolgozott.

Hasonló baloldali tevékenységet folytatott az un. Nagylaposi Kaszinó is. Itt szép számmal éltek uradalmi cselédek, akiknek vágya volt, hogy harmados földhöz vagy tanyasághoz juthassanak, ezáltal valamennyire függetlenek lehessenek a cseléd sors után.

A község vezetősége legtöbbször azért nem ellenségesen figyelte a körök munkáját. Sokszor ellátogattak a gyűlésekre, ahol a helység problémáit igyekeztek közösen megoldani. A forradalmi szellemű munkáskör ellensúlyozására létrehoztak Endrődön /Mirhón/ egy keresztény földmunkás együletet. A tagok közül kerültek ki alkalmi munkák elvégzői, mikor alig volt munkalehetőség.

Egy másik politikai tevékenysége az olvasóköröknek a következő: a tanyavilág választási központjává váltak. Már 1929-ben a Népház jegyzőkönyve megemlíti: „Túl a Körös kör helyiségei kölcsönös egyetértéssel, arányszámban bizalmi férfiakat választanak a megyei képviselő hivatalos jelölt kinevezésére.”

Ezután a törvényes jelölő gyűlés szabályos leírása következik.

Epilógus

A felszabadulás után körünk – a többivel együtt – új feladatot kapott. Az alakuló termelőszövetkezeteknek helyiségeket biztosított. 1949-ig a Petőfi, a Viharsarok Termelőszövetkezet Központja. Ezután beszünteti működését, és csak 1953-ban a Megyei Békebizottság, valamint Honfi István támogatásával kultúrotthonná alakul át. Programjai nagyon hasonlítanak „Népház korának” programjaira. Volt itt könyvtár, biliárd, televízió, rádió, műkedvelő színjátszó csoport, amit nagyon támogattak. Közös rendezvényei közül kiemelkedő a tanyanap. Ilyenkor az egész környék lakosságát meghívták a megyétől kijött valaki beszédet tartani, miután közös főzést rendeztek. 1973-ban ismételten beszüntette működését. Egy ideig a Szabadföld TSZ vette át, de 1975-ben a gyomai járás megszűntével lebontják. /13/

Hasonló sors vár a legtöbb tanyai olvasókörebe, így többek között a csejtire is. Az ő utókornak szánt üzenetükkel zárnam ezt a dolgozatot. /14/

Hiszek Magyarország feltámadásában

Az Úrnak 1928. esztendejében építettük ezen épületet. Az építés előzményei a következők: 1914-ben Csejt-pusztán lakó népek megalakították az „Endrőd Pusztai Csejti Olvasókört” közben 1914-ben kiütött a világháború, s tagok háborúban lévén az olvasókör 1916-ban működését beszüntette. Végre 1928-ban az itt lévő Szendrei-féle 80 hold földet, melyen a községi iskola is fekszik 10 csejti gazda megvette, mely földön volt egy rozoga épület. Ekkor született meg az a gondolat, hogy épület tulajdonosok olvasókör felépítése céljára az épületet át adják, mire 1916-ban megszűnt Olvasókör újra való működését kértük mit Békés vármegye alispánja megengedett, s erre az építést 1928. évi április 23-án megkezdtük.

Hazánk jelenleg: államformájára királyság. Király azonban nincs, helyette az országot Őfőméltósága vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányozza, miniszterelnök Bethlen István. Midőn ezen építést megkezdtük, szegény hazánk mindig csonka, de kérjük az Istent, mire felépül s tagjai benne egyetértve fognak munkálkodni, hazánk szabaduljon meg piszok ellenségeitől. Pénzegységünk a Pengő, mely sajnos a mi zsebünkben nemigen peng, s éppen ezért egyesült erővel mi magunk építjük fel ezen épületet.

Endrőd, Csejt-pusztai, 1928. évi április 27-én.

Lesniczky István
községi tanító

1942. évi szeptember hó 1-én.

Olvasóköreinket 1928-ban építettük. Az 1940, 1941. és 1942-es év nagy árvizei a mi kis körünket sem kímélték. A külső oldala kidőléssel fenyegetett, miért is a kör tagok egyöntetűen elhatározták, hogy ebben évben a hátsó falat újra építik. Ezen munkálatok alkalmából egyik üveg előkerült, melyben rövidebben van leírva az 1928. évi építkezés. Ezt toldjuk meg most. Már az írásunk is más, most már géppel írjuk mondanivalónkat. Hiába haladunk, de sajnos nemcsak a tudományokban és felfedezésekben, hanem a tönkre menésben is. Az alapító tagok közül már sokan hiányoznak. De kedélyünk, bizakodásunk még a régi és ugyanolyan jól érezzük magunkat, mint 14 évvel ezelőtt, csak egy kicsit megöregedtünk, de

helyettünk nyomunkban van már az ifjúság, hogy felváltson a munkánkban. Azért sokan nem változtak. Például Tímár Lajos bácsi körüknek már 8 éve gondozója ugyanazzal a régi jó kedéllyel van megáldva, mint hajdanában. Csak gyerekei nőttek a fejére s azon kell gondolkodniuk, hogy melyiket eresszék szélnek hamarabb, Imrét e vagy Mariskát, ki már olyan nagylány lett, hogy felesleges húsdarabját Gyulára szállította az ínségeseknek vagy szappanfőzésre nem tudom. Mari néni sem öregedett, mit legjobban mutat az, hogy körünket olyan tisztán tartja, mintha 20 éves volna. Elnökünk most Madarász István, jegyző Balogh Vice, pénztáros Farkas Lajos, alelnök Földvári András, gazda: Balogh Imre, stb.

Nem feledkezhetünk el az örök ifjú Tímár Sándor bátyánkról sem, kinek még jól szelel a pipája, a Kiszely Vince bácsi bajuszát sem rúgták még ki a legyek. Nagy haladás még az, hogy Gellai Gergely bácsi bolgárkertész lett, s ő látja el ezen vidéket káposztával, burgonyával. Nem hiába hogy vastag a szemüvege, de meg is látta, hogy mit érdemes termelni.

A nagy világháború még dúlt. Már több gyermekünk volt a harctéren, de Isten segítségével mind egészségesen jött haza. E területen már harmad éve rettenetes rossz termések vannak, csak a régi tartalékainkból tengetjük életünket.

Iskolánkat is veszély fenyegeti. Az egyház át akarja venni a régi és jól bevált közégi iskolánkat. Adja Isten, hogy ez ne sikerüljön, ez mindannyiunk érdeke.

Nagy és előkelő vendégünk volt Békés vármegyei Főispán Ura, ki az egész vármegyei szemleútja alkalmával környezetünkben érezte legjobban magát. De már be is fejezzük, mert be kell rakni az üveget a falba. Utódaink, kik valaha ezen írást elolvassák valamikor, gondoljanak szeretettel e kör alapítóira és fenntartóira. S ha jobb sorsban élnek, egy imát rebegjenek el lelki üdvünkért, kik már akkor átadtuk földi porhüvelyünket az édes anyaföldnek. Isten áldása kísérje őket is életükben.

Rettenetes világégés dúlt körülöttünk. Édes hazánkat a lángok még nem érték el, de már nyaldossák a szélét.

Mentse meg a Magyarok Istene ezt a sokat szenvedett drága magyar népet minden bajtól, szenvedéstől és a háború borzalmaitól.

Még a világ élni fog, s élnek rajta népek, nemzetek, addig mindig éljen és viruljon rajta legszebben a mi népünk a magyar nép.

Isten éltesse szeretett Kormányzó Urunkat és a kör minden egyes tagját, s kedves családjaikat.

Csejt-pusztá, 1942. évi szeptember hó 1-én.

Lesniczky István
községi tanító

Felhasznált források és feldolgozások

/1/ Magyarország története. Gondolat 1967.

I. kötet 382., 402., 414., 415., 483. p.

II. kötet 78., 79. p.

/2/ Magyar Törvénytar 1836-1868 évi törvénycikkek
Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1896. Franklin. 600 p.

/3/ Szokolai István: Az egyletekre és társaskörökre vonatkozó jogszabályok és vagyonkezelési irányelvek. Budapest, 1904. 19. p.

/4/ Magyarország története. Tankönyvkiadó. Budapest, 1972.

IV.kötet Az agrárproletariátus mozgalmi az 1890-es években. 298., 229. p.

/5/ Az adatokat átvettem:

Ricsey Edit: Békés megyei olvasókörök és kaszinók a dualizmus korában

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

Történelem tanszék, szakdolgozat, 1976.

/6/ Hunya Sándor: Endrőd története a gyulai uradalomban

Csernus Mihály 1922-től 1944-ig volt apát, plébános Endrődön. Nevéhez sok intézmény, létesítmény megalapítása fűződik. Pl. Gyoma és Endrőd közötti út, a varjas iskola, az Öregszőlői kápolna.

Hívei körében – és az egész faluban – nagy népszerűségnek örvendett. Mindenki szerette, tisztelte, tevékeny munkásságát még ma is emlegetik.

Balogh István kereskedő, aki jó barátja volt, mindig a következő nótát énekelte, ha együtt voltak:

„megverte az Isten a mi kis falunkat,
Nincs benne jó dolga, csak a mi papunknak,
Tele a pincéje, tele a kamrája
Barna szemű menyecske visel gondot reája.”

Dinya Elekné szóbeli beszámolója. /86 év/

/8/ Lukács László /82 év/ szóbeli beszámolója

/9/ Rácz Lajos /1900-1983/ a gyomai talajjavítás úttörőjének is nevezik. Az olvasókör egyik legaktívabb tagja, felolvasó, majd jegyző. Jelentős a gazdasági, politikai, kulturális munkája is, 1940-ben pl. a Szegedi Talajjavító kísérleti Intézet itt végzett tevékenysége során a termés jelentősen javul.

Létrehozta apóhalmi parasztszövetséget. 1944. december 1-én az ő vezetésével jött létre a Független Kisgazda Párt helyi szervezete,
Az 1945-ös választások során országgyűlési képviselő lesz.
Politikai tevékenység miatt több ízben megfigyelés alá vonják, de ezért a kör fenntartotta a kapcsolatot a munkásvezetőkkel, a radikális párttal. Radikális Parasztpártot akarnak, Bajcsy Zsilinszky Endre földprogramja nekik nem megfelelő.
Emlékiratai megtalálhatók a Gyomai Nagyközségi Könyvtárban.

/10/ Kovács Lajos /80 év/ beszámolója

/11/ Az „Endrőd Körösön Túli Gazdasági Népház” jegyzőkönyvének egy része /1928-1941-ig/ állt a rendelkezésemre. Az összes jegyzőkönyvi idézetet innen vettem.

/12/ Márton Gábor endrődi tanár /58 éves/ szóbeli közlései

/13/ Giricz Benedek /60 év/ szóbeli beszámolója.

/14/ 1928-ban, az épület felhúzásakor tették üvegbe és építették a falba az 1. üzenetet. A 2. üzenet beszámol arról, hogy hogyan került a régebbi mellé. Amikor nemrég lebontották az épületet, akkor került elő az írásokat tartalmazó kis üveg. Vaszkó Irén /55 éves/ nyugalmazott endrődi tanítónőnél található ma a két irat.

Utószó

Érdekes, de nehéz feladat volt a dolgozat anyagát összeszedni. A gyomai, endródi olvasókörökről, kaszinókról – hiába volt belőlük nagyon sok – semmilyen írásos adatot nem találtam.

Gyulán a Megyei Levéltárban egyáltalán nem tudtak segítséget adni. Nem maradt fenn jegyzőkönyv vagy más dokumentum. Abban reménykedtem, hogy Fėja Géza 1953. szeptember 22-én – a gyomai könyvtárnak írt levelére, melyben kéri az itteni olvasókörök feldolgozását, a Megyei könyvtárban megtalálom a választ. Sajnos Ez a válaszlevél sincs meg.

A hajdani tagokat kérdezgetve többször azt a választ kaptam, hogy a körök megszűnte után minden írást elégettek.

Néhányan azt tanácsolták, hogy járjam végig a régi iskolák, kaszinó épületek padlását. Megtettem, de sehol nem találtam semmit.

Az egyetlenegy jegyzőkönyvtöredék és közel három kazettányi beszélgetésből állítottam össze a Varjasi kör történetét. A többiről is kaptam némi információt és rengeteg címet, a még élő tagok címeit, akik felkeresése, és a további anyaggyűjtés a következő nyár feladata.

Az emlékezők mind nagyon segítőkészek voltak, szívesen beszéltek a „hajdani időkről”. Ha némelyikük keveset tudott is mondani, biztatott folytassam tovább a kutatást, mert nagyon szép és jó dolgok voltak ezek annakidején.

Hogy ez mennyire így van, azt a legújabb kezdeményezések bizonyítják: megpróbálják újjáéleszteni az olvasóköröket, persze nem teljesen a régi formában, ahol az emberek együtt művelődhetnének, szórakozhatnának.

Sem az egyre modernizálódó technika, sem a rohanó élet nem tudja pótolni a közös élmények igényét.